

מזרח תיכון חדש: מחשבות על משטר הרתעה מול איראן גרעינית

אבנר גולוב

החשש הישראלי העיקרי הוא כי הסכם הביניים, אשר נועד לאפשר משא ומתן על הסכם סופי שיכלול פירוק רכיבים מרכזיים בתוכנית הגרעין האיראנית, פגע במנוף הלחץ המרכזי על איראן – הסנקציות הבינלאומיות על תעשיית הנפט ועל הכלכלה האיראנית. לכן, הסכם הביניים עלול בסופו של דבר לאפשר לאיראן להתבסס במרחב הסף-גרעיני ולייצר נשק גרעיני כאשר תבחר – אם במסגרת הארכת הסכם הביניים, או במסגרת "עסקה רעה" שתאפשר לאיראן לקדם את יכולותיה תחת מעטה של הסכם בינלאומי.

איראן גרעינית: אתגר אינטלקטואלי

יש לבחון כיצד ייראה המזרח התיכון אם איראן אכן תצליח להשיג יכולות גרעין צבאיות. למרות שנושא זה מעסיק מומחים רבים, רוב הניתוחים לגביו נעשים במסגרת עולם המושגים המסורתי שהתפתח בתקופת 'המלחמה הקרה' בין ארצות הברית לברית המועצות. אולם כוחו של עולם המושגים הישן לתאר את המציאות של איראן גרעינית מוגבל. הסיבה הראשונה לכך היא ההנחה שמשטרי הרתעה מתקיימים בעיקר בין שני שחקנים מרכזיים: הצד המגן, המבקש להרתיע, והצד התוקף, המשמש יעד לניסיונות ההרתעה. אולם הנחה זו אינה תואמת את המציאות של המזרח התיכון במקרה של איראן גרעינית. כבר כיום, האיראנים רואים בארצות הברית שחקנית מרכזית בכל מה שקשור למזרח התיכון, ובוודאי בנוגע ליריבות בין איראן לישראל. קרוב לוודאי שבמקרה של עימות, השיקולים האיראניים יושפעו מאוד מהמדיניות של ארצות הברית ומאיומיה, שיבקשו להרתיע את איראן ממתקפה על ישראל. ישראל צפויה גם היא לשגר מסרי הרתעה לטהראן כדי למנוע תקיפה איראנית ישירה, או מצידו של אחד

מארגוני הטרור הנמצאים בגבולותיה של ישראל ונתמכים על ידי איראן: חזבאללה מלבנון וחמאס וארגוני טרור פלסטיניים נוספים מרצועת עזה וחצי האי סיני. תרחיש זה משמעותו, למעשה, מערך הרתעה של שלוש מדינות שונות, שלהן מיוחסות יכולות גרעין. למערך זה יתוספו יכולותיהם ההתקפיות של ארגוני טרור.

ניתן לטעון כי תרחיש זה יהווה מצב קלאסי של 'הרתעה מורחבת', שבו מעצמה מבקשת להגן על בעלת-בריתה באמצעות הרתעת האויב שלה מפני תקיפת בעלת-הברית. בסוג כזה של משטר הרתעה, "המשחק המרכזי" הוא בין המעצמה לצד התוקף, כאשר הצד השלישי – שעליו הצד המגן מבקש להגן – ממלא תפקיד שולי. אך תיאוריה לחוד ומציאות לחוד. היכולות העצמאיות המיוחסות לישראל, שאינן נופלות מאלו שעלולות להיות לאיראן, צפויות ליצור מצב שבו מרכז הדינמיקה יתקיים ב־זמנית גם בניסיונות 'ההרתעה המורחבת' האמריקאית, וגם בהרתעה הדו־צדדית בין ישראל לאיראן. המדיניות הישראלית לא בהכרח תהיה מתואמת ברמה גבוהה עם מדיניותה של ארצות הברית. חוסר תיאום מלא וחשדנות ברגעי משבר אפיינו את הקשר בין וושינגטון לתל אביב במלחמה בין ישראל לחזבאללה בשנות השמונים, במלחמת המפרץ הראשונה מול סדאם חוסיין בתחילת שנות התשעים וגם כיום, במסגרת המערכה הבינלאומית נגד פיתוח תוכנית הגרעין האיראנית. תרחיש דומה במקרה של עימות עם איראן גרעינית יהיה שילוב ב־זמני של שני משטרי הרתעה שונים. תרחיש כזה יהפוך את המציאות האסטרטגית למסובכת יותר ממציאות של 'הרתעה מורחבת'.

יתרה מכך, המציאות האזורית במקרה של איראן גרעינית תחרוג מעבר למודל 'ההרתעה המורחבת'. הנשיא אובמה שב והזהיר כי נשק גרעיני בידי טהראן עלול להמריץ מדינות נוספות באזור לפתח יכולות גרעין צבאיות. ערב הסעודית הצהירה בפומבי, ולפי שליחו לשעבר של הנשיא אובמה, דניס רוס, גם בשיחות סגורות עם נציגים אמריקאים, כי נשק גרעיני איראני יחייב אותה להשיג יכולות דומות.¹ מכיוון שלערב הסעודית יש קשר הדוק עם המשטר הפקיסטני ותשתית גרעין ברמה נמוכה, הסיכון המרכזי הוא שתרכוש נשק גרעיני מפקיסטן או שתקבל גיבוי באמצעות 'מטריה גרעינית' פקיסטנית, ותוך פרק זמן קצר יהפוך המזרח התיכון לאזור שבו יהיו יכולות גרעין לשלוש מדינות. בתרחיש זה משטרי ההרתעה יתקיימו ב־זמנית ביחסים בין ערב הסעודית לאיראן, בין ערב הסעודית לישראל ובין איראן לישראל. לניתוח זה, כאמור, יש להוסיף גם את ההשפעה של מדיניות ההרתעה האמריקאית בזמן משבר. דינמיקה זו מורכבת מאוד וניתוח דו־צדדי מסורתי אינו מספיק כדי להסבירה, לרבות שימוש במודל 'ההרתעה המורחבת'. מציאות זו של משטר הרתעה רב־צדדי טומנת בחובה הן איומים והן הזדמנויות.

איראן גרעינית: אימים והזדמנויות

בהרתעה הקלאסית, האתגר המרכזי של הצד המגן הוא להעביר מסר עקבי וברור לצד התוקף בדבר הפעולה האסורה והמחיר של ביצועה. לעומת זאת, בהרתעה רב-צדדית, האתגר של הצד המגן יהיה הרתעה ב-זמנית מול מספר מדינות בעלות תפיסת עולם ואינטרסים שונים, ולעיתים גם סותרים. זאת מכיוון שכל מסר ייבחן על ידי שאר השחקנים בזירה. כל הצהרה סעודית, לדוגמה, תתפרש באותו הזמן בווינגטון, בטהראן ובירושלים, אם כי לאו דווקא באורח זהה. כל צד יבקש לאיים במטרה להרתיע את השחקנים האחרים אך מבלי לערער את ביטחונם יתר על המידה, באופן שעלול לדחוף אותם ל"תקיפה מקדימה" על מנת לפגוע ביכולות האויב. כך למשל, מסר של פייסנות מצד מדינה אחת עשוי להיתפס כחולשה בעיני מדינה שנייה, או על ידי מדינה שלישית כמניפולציה שנועדה להסוות תוכנית לתקיפה. כתוצאה מ"קצר" כזה בתקשורת תגבר סכנת ההסלמה, למרות שאף אחד מהצדדים אינו מעוניין בכך. אתגר זה מסובך יותר במזרח התיכון, שמתאפיין בתקשורת לקויה בין המדינות ובייחוד בין ישראל ואיראן, שאין ביניהן יחסים דיפלומטיים. היעדר ערוצי תקשורת ישירים ויעילים בין המדינות בתרחיש של מזרח תיכון גרעיני עלול לגרום למדינות לקבל הערכות שגויות ביחס לכוונות האויב, לקרוא באופן לקוי את המציאות ולתקוף אותו מחשש שהוא יקדים אותן.

בעייתיות נוספת קשורה ביחסיות האיום. במודל הרתעה דו-צדדי, אמינות של מסרי ההרתעה של הצד המגן תלויה ביכולתו לגרום נזק בלתי-נסבל לצד התוקף, ואילו במשטר הרתעה רב-צדדי האיום אינו מוחלט, אלא נמדד באופן יחסי לשאר האיומים בזירה. האיום הישראלי ייבחן בטהראן בהשוואה לאיום הסעודי ולאיום האמריקאי. למשוואה זו יכולה להיות השפעה מכרעת, למשל, במקרה של עימות קונוונציונלי בין ארצות הברית לאיראן. האתגר הישראלי יהיה להציג איום בגרימת נזק משמעותי נוסף על היכולות הצבאיות האמריקאיות המרשימות, כדי להשפיע על ההחלטות בטהראן ולמנוע את כניסתה לעימות. ערב הסעודית עלולה להיתקל באתגר דומה במקרה של עימות בין איראן לישראל.

לצד האיומים המערערים את היציבות האסטרטגית, סביבה מורכבת זו עשויה גם לספק מספר הזדמנויות, אשר ניצולן יאפשר לצמצם מעט את חוסר היציבות. החשש של המדינות השונות מפני אויב משותף עשוי לעודד אותן לשתף פעולה ולהעביר את יכולת ההרתעה העצמאית שלהן. כך למשל, ישראל וערב הסעודית יוכלו לשתף פעולה נגד איראן, ולנצל את היתרונות היחסיים של כל אחת מהן. לישראל צבא מודרני וכוח אש חזק ומדויק מזה של ערב הסעודית, ואילו לאחרונה יתרון גיאוגרפי ופוליטי, כאשר מדובר בפעולה צבאית נגד איראן. אם שתי המדינות יחליטו לחבור יחד, תהיה להן

יכולת להציע איום משמעותי על איראן במידה רבה יותר מאשר האיום שכל אחת מהן יכולה להציג בנפרד.

הזדמנות נוספת היא שיתוף פעולה בתחום פיתוח יכולות 'הרתעה על ידי מניעה', ובעיקר יכולות הגנה אקטיבית. בהקשרי הרתעה, יכולות אלו אמורות לצמצם את הרווח של הצד התוקף, ובכך להשפיע על מערך השיקולים שלו. תחום זה זוכה לגייטימיות ולתמיכה בינלאומית רחבה, מכיוון שהוא מאפשר להתמודד עם איומים באמצעים לא תוקפניים, אלא הגנתיים. יכולות הגנה אקטיביות, בנוסף להיותן כלי הרתעה, מאפשרות טיפול באיום וצמצום הלחץ על מקבלי ההחלטות בבואם לגבש תגובה, כאשר ההרתעה נכשלת. כך הן עשויות לסייע לכך שההסלמה תישמר בהיקף מוגבל ומבוקר, ולמנוע התדרדרות למלחמה כוללת בין מדינות גרעיניות – דבר שעלול להוות אסון אזורי. לדוגמה, מערכת ה'חץ' עשויה להוות גורם בלימה קריטי במקרה של הסלמה בין ירושלים לטהראן, בתרחיש שבו האחרונה מחזיקה בנשק גרעיני.

סיכום

עד כה בוצע ניתוח חלקי בלבד של משוואת ההרתעה בתרחיש שבו איראן הופכת גרעינית, מכיוון שמשטר הרתעה במזרח תיכון עם איראן גרעינית אינו תואם לגמרי את מושגי 'המלחמה הקרה', אפילו במובנם הרחב ביותר. מסקנה זו מדגישה את הצורך בחשדנות כלפי היכולת לשמר יציבות של משטרי הרתעה גרעינית בסביבה לא יציבה כזו. זאת משום שיציבותו של משטר הרתעה הכולל כמה שחקנים פחותה בהשוואה למשטר הרתעה דו־צדדי, וגם מכיוון שחקר התופעה נמצא עדיין בראשיתו. אם הסכם הביניים שנחתם בין איראן למעצמות יביא להסכם שימנע מאיראן נשק גרעיני, אזי דיון זה יישאר תיאורטי. אולם לנוכח הסיכויים הנמוכים שהנשיא אובמה מייחס לאפשרות זו, יש צורך להעמיק את המחקר על המציאות האסטרטגית שאיראן גרעינית תיצור באזור, ובכך לבסס את הרלוונטיות של ספרות ההרתעה הקיימת להתמודדות עם מציאות זו.

הערה

Chemi Shalev, "Dennis Ross: Saudi king vowed to Obtain nuclear bomb after Iran," *Haaretz*, 1 May 30, 2012.